

Kühne Katalin

ADY

(1877, Érdmindszent -1919, Budapest)

Ady Endre 1877. november 22-én született Érdmindszenten, Szilágy megyében, református kisbirtokos-családból. Középiskoláit a nagykárolyi kegyesrendi gimnáziumban és a zilahi református kollégiumban végezte. 1896. őszén beiratkozott a debreceni jogakadémiára, de néhány év múlva abbahagyta főiskolai tanulmányait. Mint újságíró eleinte az egyik debreceni hírlap szerkesztőségében dolgozott, 1900-1903-ig Nagyváradon folytatta működését. 1904-ben megy először Párizsba. Szerkesztőségi barátaival együtt lelkesedett a francia demokráciáért, velük együtt gyűlölte a vármegyei urak, katolikus papok, császári huszártisztek zárkózott konzervativizmusát. Mikor a Nagyváradai Napló élére került, lapját szabadgondolkodó szellemben irányította. Életszemléletének kialakulására erősen hatott Párizsban lakó barátnője, a magyarországi származású Léda asszony (Brüll Adél). Párizs különös élményekkel termékenyítette meg költészetét. Hazatért, s belépett a Budapesti Napló szerkesztőségébe. Verseiről 1906. óta az egész országban beszéltek, máról-holnapra híres ember lett. Sokat utazott külföldön, sokat betegeskedett, később abbahagyta a szerkesztőségi munkát, csak az irodalomnak élt. Költőóriás, novellista és a Nyugat c. folyóirat szerkesztője, verseinek, novelláinak megjelenítője volt, sok fiatalot segített a laphoz. 1915-ben nőül vette Boncza Bertát. Ettől kezdve felesége csucsai birtokán és Budapesten töltötte napjait. A harctéri összeomlás után a forradalom vezérei lelkesen ünnepelték, de ekkor már nagyon beteg volt. Az egyre fokozódó zavarok idején, 1919. január 27-én halt meg az egyik budapesti szanatóriumban.¹ Ő volt az, akiben teljes lett az idő, elébe jutottak az előfutárok, aki kimondta a szót, amit ki kellett mondani. Az egész nemzedék köréje csoportosult. Adyban volt valami prófétikus, 'a jeltől, amelynek ellentmondatik.' Ady neve két ellenséges táborra osztotta az embereket. Olyan volt Ady, mint a kő Jókei regényében, mely behull az olvadt kristály tavába, és egyszerre bazaltoszlopok sorakoznak ég felé. A pro és kontra Ady-ál-

lásforgalás politikusi és világnézeti felfogások szembenállását váltotta ki. Ady táborában vált mondhatóvá a század egész új tartalma, ezáltal felébredt a kedélyesen alvó magyar élet – itt volt a harc, amiért harcolni lehetett. Régi hétszilvafás nemesek ivadéka volt, mely átmenetet képezett nemes és paraszt között. Tudta a magyar földről mindazt az intimitást, amit Vörösmarty és Arany János tudtak róla. Nemesi származása öröklött gögöt öntött belé. Az osztályából alásüllyedt ember nyugtalan, elégedetlen és vágódik a nagy változás után. Ez építőbb tulajdonság, mint a hatalmon lévők önhittsége. Szülőföldje, melyet haláláig szívében hordott, a "vén Szilágyság" az egykori Partium része, évszázadokon át beékelve török és magyar, erdélyi és magyarországi magyar közé. Örökölte a táj, az országrész tradícióit, Kelet-Magyarország nagyobb Európa-közelségét, amit politikai, nevelési és felekezeti hagyományok fenntartottak a reformáció ideje óta, s Kelet közelségét: ősei nem keveredtek vér szerint germán és szláv fajtákkal, mint a dunántúli és északi magyarok. Kelet és Nyugat olyan intenzitással találkozott benne, mint talán csak az oroszokban. Hídszerű volt vallása is, a magyar kálvinizmus. Az mindig változik, fejlődik, és ezer árnyalata mindig kálvinizmus marad. Ennek belső rugalmassága termelhette ki az Isten-kereső Adyt, aki világnézeti forradalmat idézett fel. Ő megmaradhatott hú kálvinistának: "*Protestáns harcos vérmezőn/ Lelkem a kor Gusz-táv Adolffja./*" Önellentmondás nélkül tradíciós kálvinista és kételkedve Isten-kereső. Vallásos versei mindkét emberfajának szívéhez szólnak. Falusi gyermekkor és a zilahi kálvinista kollégiumban töltött diákévek öntötték Adyba földje, osztálya és felekezete hagyományait. Ady újságíró volta nem véletlenszerű. Előbb volt jó újságíró, mint jó költő. Ha nem született volna vezérnek, akkor is azzá tette volna emésztő vágya, hogy mindenki róla tudjon és beszéljen, mint egy teniszbajnoknő vagy egy soká körözött gyilkos. Aktualitása révén mélyen belekerült a napi politikába, verseinek egy része vezércikk, bennük oly kérdésekért izzik, melyek úgy tűnnek ma, hogy ágyúval lődöz verebekre. Versei napilapok és folyóiratok számára készültek, csak utólag gyűjtötte őket egybe köteté.

¹ Arcanum

A **Versek**-et mindenki megírhatta volna, de a következő kötetben, a **Még egyszer**-ben előttünk áll Ady. A mag kivirágzott, Ady Adyvá nőtt. Nagyváradon kezdődik szerelme a nála idősebb és fejlettebb kultúrájú Léda Asszony iránt. Adynak el kellett mennie Párizsba. Ott rosszul érezte magát, de amikor hazatért, visszavágyódott a Szajna partjára. A franciák nemzeti barátságatlansága és az, hogy nem tudott jól franciául, meggátolták, hogy velük érintkezésbe kerüljön. Főképp a hírlapok útján tájékozódott, mi történik ott. Nagyváradról egyenesen Párizsba ment, számára elsősorban: a Nagyváros volt. Párizs önmagára ébresztette. Az **Új Versek**-kel megüzente a harcot mindennek, amit itthon maga előtt talált. Hívók és barátok köre vette körül, ennek volt vezére és szolgája is. A kisebb-nagyobb ellenségek tarka csoportjából kiemelkedett a nagy ellenség: Tisza István gróf. Ő egyébként nem érdeklődött az irodalom iránt, de Ady fellépésére rögtön reagált. Gyűlöletük egymás iránt megmaradt egész életükön át szenvedélyes és könyörtelen gyűlöletnek. Kettejükben az örök magyar kétféleség újult ki. Sorsuk fátumszerű összeláncoltságában egy év, az összeomlás éve ragadta el mindkettejüket. Az **Új Versek** és a **Vér és arany** indítják meg Ady romantikus korszakát. Ady a magyar irodalom legtudatosabb költője volt, kötetének a címét nem ötletszerűen választotta, a cím is tervszerűen hozzátartozott az önkifejezés funkciójához, mint a ciklusokra való beosztás. Legtöbb címe csodálatos rátalálás, az egész kötet hangulatát és Ady akkori korszakának az alaptónusát fejezi ki. Első korszaka a **Vér és arany**. Tárgyban uralkodik Ady legmerészebb tematikus újítása, a szerelem testi oldalának és általában a modern élet anyagi részének, a pénzgondoknak, a prózának költészetté tétele – formában pedig az erős, rikító színek. A versek a maximális átütő erő elve szerint komponálódnak: általában igen rövidke a sorok és a mondatok is, és ebbe a tömör építménybe annyi szokatlanság, új szó, új kép van elhelyezve, amennyit csak megbír a vers. A legtöbb vers magját egy-egy kép alkotja, egy verssé nőtt hasonlat, amint a versek címe is mutatja: **Midász király sarja, Vörös szekér a tengeren**, stb. – vagy pedig egy fel nem oldható mítikus szimbólum: **Harc a Nagyúrral, Az ős Kaján, A vár fehér asszonya**. Mítoszalkotó fantáziája ebben az időben még teljes, töretlen. Minden nagy probléma megleli a maga vízióját, kísértetét vagy szörnyetegét, mely oly igazul hat, mint hogyha évszázadok óta élne

már a nép képzeletében, mint a hétfejű sárkány. Ady a magyarság kollektív tudatalattijából merített, és ki mondta azokat a mítoszokat, melyek szótlanul kísértettek évezrede már, a nem létező magyar mitológiát. Az első korszak stílusát a későbbitől az különbözteti meg, hogy itt-ott, rejtve-lopva, olyankor, mikor az ember legkevésbé sincs felkészülve ellene, szentimentális formulák vannak elhelyezve a verseibe, gondosan eltakart vermek, melyekbe a gyanútlan olvasó belehull, és meghatódik. Ezek a szentimentális formulák hozzájárultak Ady sikeréhez. Mondják, mikor Ignotus elolvasta az **Egyedül a tengerrel** c. verset, elragadtatottan kiáltott fel: *"Ez a vers, amit Farkas Imre egész életében szeretett volna megírni."* Első négy verseskötetét Ady *"fogyó élete növvő lázában"* írta, tele a lázas ember emberfölötti vitalitásával. A túlfeszített életre be kellett állnia a reakciónak, a kifáradásnak, a romantikus Adyt a fáradt Ady váltja fel: A **Min-den-Titkok versei, A menekülő Élet, A magunk szerelme, Ki látott engem?** Ady kifáradásának okát elsősorban testi okok határozták meg. Betegségek, halálfélelmek, szanatóriumok sorozata. Szertelen életű volt, önmaga igyekezett táplálni ezt a legendát tényekkel, vallomásokkal és színészkedéssel. Ady mintegy kötelességszerűen mámorba és szerelembe tékozta magát. Esszéi, a **Vallomások és tanulmányok** mutatják, hogy ezt a pazarlást a költőtől elválaszthatatlannak tartotta. Adyhoz a század végi franciák, Verlaine és Rimbaud sorsa közvetítette ezt. Úgy gondolta, a költő-zseni nem illeszkedhet bele a szürke, polgári életformákba, nemcsak művészetével, hanem életének minden mozzanatával tiltakoznia kell a szokványos kisszerűség ellen. Ady bohém volt, hogy ne legyen nyárspolgár. A magunk szerelme és a Ki látott engem magaslatán születik meg a késői Ady hangja. A rövid mondatokat hosszú, bonyolult, egész strófékon átkigyózó mondatok váltják fel. A gondolat, amely itt kifejezésért küzd, mélyről jött és komplikált, nem férne el plasztikus képekben és rövid mondatokban. Elmarad minden lágyság, poentirozás és minden latinos-franciás hang. A biblia és a 16. századi kálvinista költészet az egyetlen irodalmi hatás, ami megmarad. A késői Ady-stílus komor és fenséges, mint Miltoné, mintha a zsoltáros századok küzdelme újulna ki, és nyom nélkül vonultak volna el a kisszerű, racionalista és érzelmes századok. Ez a stílusa a késői Ady két kötetének, a Halottak élén-nek és a posztumusz Utolsó hajók kötetnek. A világháború kitörése kiváltja a tes-

tileg-lelkileg összetört Adyból a fausti megoldást: a hazatalálást a kollektívumhoz. Önszerelme a magyarságra hulló iszonyat alatt annyira kiszélesedik, hogy önmagát szinte már el is felejtí, és csak egy gyötrő fókusz marad meg a tudatban: *"a fajtám sorsa."* A háborút nem tekintette a magyarságénak – a mesebeli János nekigyürközött, mert azt mondták neki: hogy bajban van a messzi város. Körülötte a győzelmi jelentések megtévesztő boldogságában úszott az ország, és ő Kasszandra-sorssal, nem kételkedve a végső tragédiában, lovagolt a halottak élén. A halottak és a halni készülők, a vérző magyarság volt az a kollektivitás, ahová Ady hazatalált, és amelynek szolgálatában írta utolsó és legnagyobb verseit. Ezek a versek egészen másképp voltak érthetetlenek, mint azok, amelyeket a régi nyelvi újításuk miatt nem értettek, mert a költő divinációja a próféták homályosságával beszélt jövődől ismeretlen dolgokról. Utolsó korszakában versei csak Ady sírja fölött nyerték el igazi értelmüket. Nem beszélhetünk öreg Adyról, mert sosem lett öreg, de Ady eljutott a belső költői történetnek arra a fokára, ahová a nagy lírikusok öreg korukra szoktak eljutni. Van valami meghatározhatatlan csodálatos érték, ami közös az öreg Goethének, az elhomályosult Hölderlinnek, az Őszikék Arany Jánosának és a késő Adynak a költészetében. **1 Heiler Évit kérem meg, olvasson el néhány versrészletet.** Ady ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely az északiakkal az élen, az irodalomban világnézetet keresett. Ady világnézete nemcsak bizonyos természetes emberi reakciók bölcsességgé szűrődött szabálytana, mint Kölcseytől kiindulva költőink, Arany János világnézete, a magyar idealizmus. Ady sokkal inkább filozófikus költő, semmint a spontaneitásáról alkotott legenda hinni engedné. Eszmetörténeti téren vannak a legerősebb kapcsolatai Európával. Európai gondolatáramlatok sokkal erősebben hatottak rá, mint Baudelaire és Verlaine. A gondolatáramlat, amely Adyt eljegyezte magának, az ún. életfilozófia volt, a Nietzsche és Bergson nevéhez fűződő vitalizmus, mely ez idő tájt kezdett Nyugaton vezető korgondolattá, az egész életet formáló állásfoglalássá, csaknem vallási jellegű hitté lenni. Egyetlenegy metafizikai valóság maradt meg, amiben hinni lehetett: az élet, mely megszakíthatatlan kontinuitásbba ömlik le az első egysejtűtől mihozzánk, és amelynek jegyében mégis halhatatlanok vagyunk, mert a bennünk levő életlendület nem vész el, tovább él, mint minden energia. Elvetette a speku-

latív gondolat primátusát, és helyébe a közvetlen szemléletet, az intuíciót ültette. Ez minden rendszeres filozófia tagadása, és érthető, hogy a hivatalos filozófia előbb-utóbb elnyomta ezt a Freud, Einstein és a német szellemtörténeti mozgalom, André Gide, Marcel Proust, Aldous Huxley, és nyomukban az új francia és angol regényírás, az új gondolat diadalmas lezármozottjai. Nem véletlen, hogy az új filozófiát Magyarországon költő honosította meg, és tette a következő nemzedék világnézeti bázisává. Ady filozófiai felkészülése nem volt beható stúdiumok eredménye, nem is külföldről hozta magával az új eszméket, itt-hon tanulta meg filozófiában jártas barátaitól, melyek belső hajlamának tökéletesen megfeleltek. Ady hitvallása az élet önmagáért való és mindenkifelett való tisztelete. A legőbb jó: az életet magunkba engedni a *"körmünk hegyéig"*, ahogy az ősök, a német Sturm und Drang költői mondták. A legfőbb rossz: *"a fehér csönd"*, a Hideg király országa, az érzések hiánya, a nyugalom, a tompaság, a menekülő élet. Az élet teljességének érzése felülemel a jó és rossz avult korlátain, aki igazán él, csak jó lehet – a megcsökkent élet viszont a büntudat mardosását hagyja hátra. A halál-közelség indítja el Adyt Isten-kereső útjára. A francia megtérők, Verlaine, Claudel, Max Jacob az övéhez lelkileg hasonló utat futottak be. Közülük Ady csak Verlaine-t ismerte, vallásossága is vele rokon, bár világok választják el a katolikus franciától. Papok ivadékanak, kinek a gyermekkor kis falusi templomokat, karácsonyi zsoltárelneklést jelent, nagy erő kellene ahhoz, hogy mindhalálig hitetlen maradjon. Ő riadtan menekül Istenhez, aki talán mégis van, és akkor jaj annak, aki mindvégig ellene bátor. Így lesz Adyból "Istenhez hanyatló árnyék: *"Nem bírom már harcom vitézül,/ Megtelek Isten-szerellemmel,/ Szeret kibékülni az ember,/ Mikor halni készül."/*" (**Álmom az Isten**). *"Ki akarta, hogy ne akarjak,/ S mint csenevész, őszi fű-sarjak,/ Feküdjek kaszája élé/ S így szóljak: rendben van, Úristen?"/*" (**Rendben van, Úristen**). A fáradtsággal együtt jelenik meg a büntudat. Ady nem meri tovább vállalni életét, melyről azt hitte, túl van a jón és rosszon. Javulást ígér, és magyarázkodik Isten színe előtt, és bűnbánata mélységes intenzitású, mint a bűn volt, az élet szeretete. Ady a Szent Ágoston-i lelkek közé tartozik, olyan diadalmasan tudja bűneit siratni, mint ahogy régi hősök ifjúkori harcaikról emlékeztek meg. A büntudat adja Ady vallásos verseinek azt az intimen emberi rezonanciát, melyért Makkai Sándor

öt tartja a legnagyobb magyar vallásos költőnek. Isten-átélése a nagy keresztény misztikusokéval rokon. Ady Istene szeszélyes és megbízhatatlan, hitegető és gonoszkodó, mint az eksztatikus pillanat, melynek eljövetele teljesen kegyelemszerű, parancsszónak nem engedelmeskedik, könyörgésre nem hajlik. Ady csaknem profánként ható meghittséggel fordul a benne rejülő istenséghez: *"Te, Isten, ki Titok vagy, tudod,/ Hogy én nem vagyok mai gyermek:/ Az én ügyem a te ügyed/ S ki ellenem támad, azt verd meg.// Az én ügyem a te ügyed is./ Hogyha hívedet meg nem tartod,/ Nem hisz benned majd sekisem:/ Isten, Titok, elő a kardod.// (A Kimérák Istenéhez)*. Így közeledik Ady a belső személyiségben történő átélésen át a személyes Istenhez. Istennel, mint látható, beszélhető személlyel áll szemközt. Isten mint mitikus hasonlat jelenik meg: Nagy Cethal, Legjobb Kísértet, és mint a Biblia szakállas öregembere, Ady legszebb Isten-versében, **A Sionhegy alatt**-ban: *"Egy nagy harang volt a kabátja,/ Piros betűkkel foltozott,/ Bús és kopott volt az öreg Úr,/ Paskolta, verte a ködöt/ Róratéra harangozott."/* Íme a mítosz. Ha az istenlátók közül valaki a 20. században élt volna, nem láthatta volna Istent másképp – és ha Ady a mítoszalkotó időkben élt volna, versek helyett isteneket teremt. **Évike, kérlek, folytasd néhány versrészlettel!** Talán semmiben sem volt Ady Magyarországon annyira újító és európai, mint ahogy a szerelmet felfogta. Jöttéig a szerelem magyar költő számára a biedermeier hagyományok Petőfi által szentesített idillikus érzése volt: a szőke, kékszemű 'kislány' meg nem kísértett tisztaságának kultusza, a reménytelen és az enyelgő szerelem rekvizítumaival felszerelve. Csak Vajda János, akit Ady ősenek vallott, ismerte a másik szerelmet. A magasabb irodalomban Ady korában nagy reakció állt be a szőke kislányok hegemoniája ellen. Ibsen, Hauptmann, Gorkij és Strindberg egy ellentétes nőtípust állított be a változó irodalmi érdeklődés középpontjába: a démoni, veszedelmes, kiismerhetetlen nőt. Az idilli, gyengéd és fel-emelő érzés helyét a vad, kegyetlen és leküzdhetetlen szenvedély foglalja el, egy új érzés, melyben ugyanannyi a gyűlölet, mint a szerelem. A szerelem végzet. Csatlakozik a nyugati költők nagy táborához, akik a szerelmet vétkes szenvedélynek hívják, mint az ópiumot, ellene küzdeni mindhiába. Előtte költő nemigen írt a szerelem testi oldaláról és a vágyakról. Első korszakában a Léda-zsoltárok a végzetes, nagy szerelem változatait hozzák. Nincs pszichológiai regény, mely

teljesebben feljegyezné ezeket a változatokat, mint Ady lírája. Az egymást gyöttrés boldogsága, a meddség kínjai, az időnkénti közöny és a közönyösség fájdalom, az elvágyódás és az el nem menekülhetés, a szerelem elmúlásától való rettegés, az öregedés átka, a szerelem goethés visszaemlékezése születés előtti dolgokra: *"Valamikor lyányom voltál,/ Az én biztos lyámom voltál./ Lyányom avagy feleségem?//"* halálvágy a szerelemben, csók az ájulásig, gyöttrő önismertés: *"híven sohase szerettem"*, és az örök kielégületlenség Hágár-oltára - a modern szerelem egész haláltánca benne van ezekben a versekben. A hármas ritmus második tételét, az antitézist, a **Magunk szerelme** és a **Ki látott engem** kötet képviseli. Ady Lédát az **Elbocsátó szép üzenet**-tel (kegyetlenebb verset még Heine sem írt) kikapcsolja életéből, és felfedező útra indul. Kis senkikhez, kis női csukákhoz írt verseiben a mélység, a hománium sokszor még nagyobb, mint a **Léda-zsoltárk**-ban. Mert Lédája nincs mindenkinek, de a kis senkik dicséretével Ady az egész kor szerelmi mondanivalóját fejezi ki. A harmadik korszak az utolsó, és a posztumusz kötetben meghozza a szintézist, a bölcsék késő derűjét, a rezignációt. Boncza Bertához, Csinszkához írt versei meghittek, bensőségesek, éjszaki-fényes boldogsággal áradók. Amint kibékült a halállal, kibékült a szerelemmel is, csöndes hazaérkezésben. Mi volt a démon, ami Adyt asszonytól asszonyig űzte, mikor megtört testét alig vonszolta tovább, hogy csak a halála előtt találjon pihenést? Az, hogy nem tudott szeretni. Önmagát szerette, asszonyokban tükröződve: *"Nem a némbert, én magamat csókolom,"* mondja. Innen az örökös kielégítetlenség, ezért Lázár a csókok lakomáján. Gyökeréig átélte Kelet és Nyugat antitézisének, az ezeréves harcot Európáért. Támadta a jelen magyarját a jövő magyarja kedvéért. Az egész magyar sors, a múlt bukása és jövő veszedelme képpé vált az **Eltévedt lovas**-ban.²

Ezzel szeretném megköszönni **Dr. Gyárfás Ágnes felkérését, Heiler Éva** csodás versmondását és azt, hogy meghallgattak.

² Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Bp., 1978, Magvető K., 6. kiad.